

Geliş Tarihi (Received): 18-03-2025
Kabul Tarihi (Accepted): 11-06-2025

Araştırma Makalesi/Research Article

Erzurum Masallarında Hayvan Sembolizmi

Nihangül Daştan*

Daştan, N., *Türk Folklor Araştırmaları/Turkish Folklore Research*. 2025-II/ Sayı/No. 371, ss. 263-292. e-ISSN 3023-4670. DOI: 10.61620/tfa.82
<https://turkfolklorarastirmalari.com>

Öz

Bu çalışma, Erzurum masallarında yer alan hayvan figürlerinin sembolik anlamlarını halk bilimi perspektifinden incelemeyi amaçlamıştır. Kuşaktan kuşağa sözlü olarak aktarılan masallar, iyi vakit geçirme, eğlenme ve eğlendirme işlevlerini üstlenmenin yanı sıra değerleri, inançları ve dünya görüşlerini yansıtarak bireyleri doğruya yönlendirme işlevine sahip kültürel metinlerdir. Hayvan figürleri ise bu metinlerde yalnızca yardımcı unsurlar olarak değil aynı zamanda halk düşüncesinin sembolik diliyle donatılmış aktörler olarak da önemli roller üstlenmektedir. Çalışma kapsamında Bilge Seyidoğlu'nun Erzurum masallarını derlediği doktora tezi temel alınmıştır. Bu masallarda adı geçen ancak anlatı içinde işlevsel rol üstlenmeyen hayvanlar dışarıda bırakılmıştır. Dokuman analizi yöntemiyle yürütülen içerik çözümlemesinde her bir hayvan figürü kendi anlatı bağlamı içinde değerlendirilmiş ve mitolojik, dini ve kültürel referanslarla desteklenerek yorumlanmıştır. Masallarda yılan, at, kuş, köpek, tilki, geyik, balık gibi hayvanların dönüşüm, rehberlik, sinama, koruyuculuk, habercilik ve adalet gibi kavramları sembolize ettiği tespit edilmiştir. Erzurum masallarında hayvan sembolizminin hem bireysel hem de kolektif dönüşüm süreçlerinin alegorik temsilleri olarak işlev gördüğü ve halk kültürünün doğayla ve doğaüstüyle kurduğu ilişkinin izlerini taşıdığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar sözcükler: halk bilimi, Erzurum masalları, hayvan sembolizmi, içerik çözümlemesi, sözlü kültür

* Dr.Öğr. Üyesi, Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü/ Atatürk University, Faculty of Letters, Department of Turkish Language and Literature, Erzurum/Türkiye.
ndastan@atauni.edu.tr. ORCID 0000-0002-2966-9045

Animal Symbolism in Erzurum Folktales

Abstract

This study aims to examine the symbolic meanings of animal figures in Erzurum folktales from a folkloristic perspective. Passed down orally from generation to generation, these folktales serve not only as means of entertainment but also as cultural texts that reflect values, beliefs, and worldviews, guiding individuals toward ethical behavior. Animal figures in these narratives are not merely secondary elements; they play significant roles as actors embedded with the symbolic language of folk thoughts. The study is based on Bilge Seyidoğlu's doctoral dissertation, which compiles Erzurum folktales. Animals that are mentioned in the tales but not assigned a functional role within the narrative have been excluded. Through document analysis and content interpretation, each animal figure is evaluated within its narrative context and interpreted with reference to mythological, religious, and cultural associations. The analysis reveals that animals such as snakes, horses, birds, dogs, foxes, deers, and fishes symbolize concepts like transformation, guidance, testing, protection, communication, and justice. It is concluded that animal symbolism in Erzurum folktales functions as an allegorical representation of both individual and collective processes of transformation, reflecting the relationship between folk culture, nature, and the supernatural.

Keywords: folklore, Erzurum folktales, animal symbolism, content analysis, oral tradition

Giriş

Kuşaktan kuşağa sözlü olarak aktarılan ve uzun bir geçmişe sahip olan masalların halk kültüründe önemli bir yeri vardır. Toplumun kültürel hafızasının bir parçası olan masallar sadece iyi vakit geçirme, eğlenme ve eğlendirme işlevini taşımakla kalmaz aynı zamanda toplumun değerlerini, inançlarını, dünya görüşünü yansıtır ve ait olduğu toplumun düşünsel dünyasını ifade eder. Dolayısıyla masallarda yer alan hayvan figürleri de halk felsefesinin sembolik ifadelerini taşımaktadır.

Masallarda hayvanlar çeşitli rollerle ve işlevlerle sıkça işlenir. Hayvan figürler, masalların içinde yer alan karakterler ve olaylar gibi diğer motiflerde de olduğu gibi sembolik anlamlarıyla yorumlanabilir. “Semboller; aslında gerçekte var olmayanı, algılanıp kavranamayanı temsil etmektedir. Bir başka deyişle; bilinen bir şeklin, sembolize ettiği şeye benzeşerek fikir yürütülmesi, anlam bağının kurulmasıdır” (Gökgül, 2024, s. 20). Sembolizm ise “...anlatma işleminde sembol leri kullanma; vakıaları anlamlandırmayı ve inançları dile getirmeyi sağlayan semboller sistemi”dir (Kaya, 2022, s. 22). Resim, müzik, edebiyat, dil, mimari, matematik gibi birçok farklı alanda kullanılan sembolik ifadeler, bir varlığın veya vakanın görünen anlamının dışında daha derin ve soyut anlam katmanlarını içerir.

Hayvanlar pek çok anlatıda farklı rolleriyle ve işlevleriyle önemli figürler olarak yer bulurlar. Özellikle de anlatıların ait olduğu toplumlardaki gündelik yaşam pratikleri, dini inanışları, tarihsel birikimi, ekonomik ve coğrafi koşulları söz konusu edildiğinde daha özgün sonuçlara varılabilmektedir. Masallarda hayvanları bazen gündelik hayatın bir parçası olarak olağan bazen de gerçek dışı alemlerin olağanüstü niteliklerine sahip özellikleriyle görürüz. Olağanüstülük motifleri taşıyan halk anlatılarında şekil değiştirebilen, yardım eden, yol gösteren, antropomorfik bir şemaya sahip bir biçimde konuşabilen, yer altı veya gökteki dünyalara seyahat aracı olabilen hayvanlar, saygı duyulan, korkulan, merhamet gösterilen, kurnazlığın veya kötülüğün, iyiliğin ya da yoldaşlığın simgesi olarak karşımıza çıkabilmektedir. Bu türden işlevlerin masallarda yer almasının “tesadüfi” olarak yorumlanması doğru olmayacaktır. Hayvanların anlatılardaki bu çok yönlü görüntüsünün halk düşüncesinde anlamlı bir karşılığı vardır. Hayvanlar, en eski zamanlardan bu yana insanlarla bir arada olmuştur. Jean Paul Roux, Türklerin ve Moğolların dini yaşantılarında hayvanların oldukça büyük bir yer kapladığını söyler ve ekler:

“Her ne kadar hayvan başka bir varlıksa da, insan toplumuyla çeşitli benzerlikleri olduğu da inkâr edilemez. Tıpkı insan gibi toplumsal bir yaşamı, başkanları ve ermişleri vardır. Birkaç istisna dışında, kesin bilgisi olmayanların söylediklerine karşın, hayvan tanrı değildir. Ama yetenekleri ile insandan üstündür. Çünkü insan biçimine girdiğinde, insan ruhunun bir biçimi olan ilk biçimini (kuşbiçimi) kaybetmedi... Hayvanlar insanlardan daha üstün olduğu için, güçleri çeşitli biçimlerde kullanılır... İnsana benzediği için hayvanlarla konuşmanın mümkün

olduğuna ve davranışlarının taklit edilebileceğine hep inanılmıştır. İnsanın kendini hayvan biçiminde gösterebileceği gibi, hayvanların da kendilerini insan biçiminde gösterebileceği kabul edilir.” (Roux, 2000, s. 377)

Türk mitolojisi hakkında yaptığı çok sayıda çalışmasıyla bilinen Fuzuli Bayat, masallardaki hayvanlar aleminin menşesinde atalarımızın bitki, hayvan ve insan dünyaları ile ilgili düşüncelerinin bulunduğunu söyler ve ekler:

“Türk Mitolojik düşüncesinde insan diğer canlı türlerinden hiç de üstün bir yaratık olarak görülmez. Nitekim hayvanlar doğaları itibarı ile insanlardan farklı sayılmazlar. Türk mitolojik inanışına göre hayvanlar insanlarla aynı kanı, aynı ruhu taşır, kısacası insanla akrabadır... Hatta bazı durumlarda gücü, koku alma duyusunun çok gelişmiş olması, sezgilerinin güçlülüğü, görme yeteneklerinin daha iyi olması, bazı doğal felaketleri önceden bilmesi vb. özellikleri ile insandan daha üstün yaratıklardır.” (2007, s. 90)

Bayat, masallardaki hayvan kahramanların mitoloji ile ilgisini açıklarken de şu ifadeleri kullanır: “Hayvan dünyası yalnız hayvanlarla ilgili masalların şahıs kadrosunda yer almaz, aynı zamanda peri masalları denilen masal türlerinin de başlıca kahramanları arasında görülürler. Masalların hayvan dünyası ile temasını mitlerin uzantısı olarak görmek mümkündür. Değişim ve dönüşüm sürecinde hayvan dünyası mitleri masalın malzemesi olarak alınmıştır” (2007, s. 90). Ayrıca masallardaki hayvan figürlerin sahip olduğu olağanüstü özelliklerin de kökeninde mitlerin yer aldığını söyler:

“Tabiattaki her varlığın bir ruha sahip olması ve konuşması (atın konuşması, güvercinlerin dile gelmesi vs.), mitik (peri, dev, yedi başlı ejderha vs.), totem (insan ile totemin evlenmesi vs.), Şamanist (kuş şeklinde olan ruhlar vs.) ve zoomorfal (yarı insan yarı hayvan varlıklar vs.), metamorfoz (yılana, kuşa, köpeğe, kurbağaya, maymuna dönüşmesi vb.) gibi unsurlar mitin etkisini açıkça göstermektedir.” (Bayat, 2007, s. 98)

Eski Türk düşünce sisteminde yaşam, kaynağını Gök-Tanrı’dan alır ve Gök, yaşam gücünün (kut) dağıtıcısıdır. Kut, insana özgü bir ayrıcalık değildir çünkü Tanrı “kut”u hayvanlara da vermiştir (Roux, 2005, ss. 42-43). Emmanuel Laroche “Çiftlik hayvanı, insanlar topluluğuna aitken, vahşi hayvanlar tanrılar topluluğuna aittir” (2000, s. 375) der. Bu nedenle vahşi hayvanlar grubundakiler toplumsal yaşam pratiklerinde diğerlerinden daha farklı bir konumdadır.

Erzurum masallarında hayvan figürler zengin bir görüntü sergilemektedir. Bu çalışmada Erzurum masallarında yer alan hayvan figürlerin sembolik anlamları açısından incelenmesi amaçlanmıştır. Bilge Seyidoğlu’nun *Erzurum Halk*

Masalları Üzerinde Araştırmalar (1975) başlıklı doktora tezinde yer alan masallar bu çalışmanın kapsamı dahilindedir. Bu eser haricindeki masallar kapsam dışı tutulmuştur. Seyidoğlu tarafından derlenen Erzurum masalları içinde Aa-Th tip tasnifindeki “hayvan masalı” tipine uygun örnek bulunmamaktadır. Bu nedenle bu çalışmanın konusunu hayvan masalları oluşturmamaktadır. Ayrıca Erzurum masallarının anekdotlar-şakalar tipindeki masallarında da hayvan figürler yer almadığı için kapsam dışında tutulmuştur. Başka bir deyişle çalışma, masal tiplerinden biri olan “asıl tip masallar”da yer alan hayvan figürlerini incelemek üzerine kurgulanmıştır. Masalların içerisinde işlevsel açıdan önemli olarak görülen hayvanlar değerlendirmeye tabi tutulurken masallarda sadece adı geçmekle yetinilen hayvanlar incelemeye dahil edilmemiştir. Çalışmada doküman analizi yöntemi kullanılmış ve içerik incelemesi yapılmıştır. Masallarda yer alan hayvan figürlerin taşıdıkları sembolik anlamlar halk bilimi bakış açısıyla yorumlanmıştır. İncelemede işlevsel kategorizasyon değil her bir hayvan figürünün masal içerisinde yüklendiği sembolik anlamlar bakımından incelenmesi yolu takip edilmiştir.

1. Erzurum Masallarında Hayvan Figürlerin Sembolik Açıdan Değerlendirmesi

1.1. Kuş

Türk kültüründe önemli bir yere sahip hayvanlardan biri olan kuşların eski Türk inanç sistemindeki görünüşleri de kutsaldır. “Kuş, Türklerde Gök Tanrı’nın idaresindeki bir varlıktır ve kutsaldır. Bundan dolayı da kuş, insan için uğurlu bir canlıdır ve insana iyilik sağlayan bir yanı vardır” (Sever, 1999, s. 86). “Kuşlar kuşkusuz en görklü hayvanlardır. Oğuzlar tarafından cins, yaş ve cinsiyete göre sınıflandırılan yırtıcı kuşlar, yirmi dört kavmin simgesel resimleri (ongon) olarak kullanılmışlardır” (Roux, 2000, s. 378). Halk arasında bazı kuşların uğur veya uğursuzluk işareti sayıldığı bazılarının ise talihin simgesi olarak düşünüldüğü ve inanışlarda yaşamaya devam ettiği görülür. Halk kültüründe turna, leylek, suna, güvercin, kırlangıç, baykuş, karga, kartal gibi kuşların yücelerde uçma, özgürlük timsali, güzellik ölçütü, haber taşıyıcısı gibi birbirinden farklı anlamlar içeren sembolik görünüşleri olduğu herkesçe bilinir.

Erzurum masallarında kuş figürü en çok karşılaşılan hayvandır. Çoğu zaman türleri hakkında bilgi sunulmayan kuşların kimi zaman sevgiliye giden yolu açan, kimi zaman sınanmanın aracısı olarak ruhsal olgunlaşmanın başlatıcısı, kimi zaman da olağanüstü alemlere geçişin bağlantısı rolleriyle metinlerde farklı sembolik anlamlarda işlendiği görülür.

Hasanı Çelebi, Hüsnü Yusuf ve Yüzük Kaçıran Kuş başlıklı masalarda kuşlar ilk bakışta hırsızdır. Ancak masalların ilerleyen bölümlerinde aslında insan olan bu kuşların büyülü bir kimlik dönüşümü geçiren ve kahramanı kaderine yönlendiren sembolik hayvanlar olduğu anlaşılır. *Hasanı Çelebi* masasında padişahın kızının bohçasını bir kuş kaçırmıştır. İçinde değerli eşyaları bulunan kız bohçasını bulmak için her yoldan geçenin hikayesini dinler. Padişahın kızı, bir gün bir baba oğlun anlattığı hikâye vasıtasıyla aslında peri padişahının kulesinde yaşayan kuş kılığındaki perilerin yaşadığı yeri bulur. Bohçayı çalan kuş, perilere tutsak düşmüş bir beyin oğludur. Gündüzleri kuş kılığındaki Hasanı Çelebi adlı delikanlı geceleri şekil değiştirerek insana dönüşmektedir. Kız bu kuşun yanında bir müddet yaşar. Bir süre sonra hamile kaldığı anlaşılınca kuş onu kendi babasının evine yollar. Kendisi de kuş kılığında her gün kızı ziyaret eder. Kız burada doğum yapar, bir oğlu olur. Ev halkı bu kuştan şüphelenir ve kimliğini öğrenince de onu yakalarlar. Hasanı Çelebi'nin annesi kuş kılığındaki oğluyla konuşur ve onu nasıl kurtarabileceklerini öğrenir. Bunun üzerine oğlan kuş gömleğini çıkardığında onun tüylerini yakarlar. Yanık kokusuna gelen diğer kuş kılığındaki periler de yanar. Bundan sonra Hasanı Çelebi kuş donundan kurtulur ve insan olarak kalır. *Hüsnü Yusuf* ve *Yüzük Kaçıran Kuş* masaları, Hasanı Çelebi masasına benzer motiflere sahiptir. *Hüsnü Yusuf* adlı masalda kuş, kızın tarağını ve yüzüğünü kaçırr. Kuşu aramaya giden kız, odun taşıyan topal bir kuşu takip ederek aslında bir padişahın oğlu olan Yusuf'u bir mağarada bulur. Masalın devamı ufak farklılıklarla *Hasanı Çelebi* masalıyla benzerdir. *Yüzük Kaçıran Kuş* masasında yüzüğü kaçıran kuş bir güvercindir. Masalın kadın kahramanına ait değerli nesneleri bir kuşun kaçırması, onu olağanüstü mekâna ve masalsı bir gerçekliğe yönlendirmenin ilk adımını oluşturur. Ayrıca kuş figürü, sembolik olarak periler tarafından kaçırılan ve bu olağanüstü diyarda tutsak edilen delikanlının mağduriyetinin de temsilci figürüdür.

Uyuyan Delikanlı masalındaki kuş, konuşabilme özelliğine sahip haberci rolüyle karşımıza çıkar. Masalda tüccarın kızı bahçeye her çıktığında bir kuş gelip bu kızın bir mevtanın başını kırk gün bekleyeceğini haber verir. Burada kahramanın kaçarak kurtulamayacağı yazgısının kehaneti dile getirilir. Kuşlar halk kültüründe haberci niteliğiyle bilinen varlıklardır. Bu anlatıda da bu inanışın bir tezahürü görülmektedir. Haberci kuşlar, bu masalda kaderin mutlakliyetinin sözcüsüdürler.

Gülenber Hanım masalında kuş, olağanüstü haberci ve uyarıcı bir varlıktır. Masalda saf bir adam, tarlasına kavrulmuş buğdayları eker ancak topraktan ürün alamaz. Üvey anne kocasına tarlanın ürün vermesi için çocuklarının kanını toprağa dökmesi gerektiğini salık verir. Bir kuş, çocuklara üvey annenin bu planını haber verince çocuklar kaçıp ormanda saklanırlar. Bu masalda kuş figürü, mazlum ve sahipsiz çocukları koruyan, uyarıcı, merhamet gösteren ve bu yönleriyle vicdani bir görev üstlenecek varlık olarak sembolize edilir.

Tasa Kuşu masalında kuş figürü, kahramanın sabrını deneyen ve onun olgunlaşmasının aracısı olacak sınavı rolüyle karşımıza çıkar. Masalda çocuğu olmayan bir padişah, dervişin verdiği elmayı yiyerek bir kız evlat sahibi olur. Kız büyüyünce lalasına tasanın ne olduğunu sorar. Lalası durumu idare etmek için tasanın bir kuş olduğunu söyler. Kız bu kuşu getirmesini isteyince de lalası ona bir kuş hediye eder. Kız, bu kuşa altın kafes yaptırır ve üç yıl boyunca kafeste saklar. Bir ilkbahar günü kafesiyle bahçeye çıkarılan kuş çırpınır ve sonunda dile gelir, kızıdan kendisini serbest bırakmasını ister. Kuş uçup gittikten bir süre sonra kıza ders vermek için kızı kaçıtır ve ıssız bir yerde bırakır. Kız burada erkek kılığına girerek çeşitli işlerde çalışır ancak tasa kuşu her seferinde işlerini bozar. Kız tasa kuşundan kurtulmak için ormana sığınır. Burada karşılaştığı prens ile evlenir ve üç çocuk dünyaya getirir. Tasa kuşu bir gün yine ortaya çıkar, çocukları kaçıtır. Kızın da ellerine kan sürerek çocuklarını öldürmüş izlenimi uyandırır. Kız, saraydan kovulur. Ormanda dolaşırken karşısına çıkan bir köşkte çocuklarını bulur. Aslında yirmi yaşında bir şehzade olduğu anlaşılan tasa kuşu ise delikanlı kılığında onu beklemektedir. Tasa kuşu kızın sabrını denemiştir. Kız, sabır imtihanından başarıyla çıktığı için onu kocasına ve çocuklarına kavuşturur. Soyut

bir kavram olan tasanın masalda kuş biçiminde cisimleşmiş bir şekilde işlenmesi ve antropomorfik özelliklere sahip oluşu masalın alegorik yapısını güçlendirmektedir. Bu masalda kuş, konuşabilen ve şekil değiştirebilen, başlangıçta tutsak sonunda bilge, imtihan edici/sınayıcı ve mükâfatlandırıcı rolleriyle olağanüstü bir hayvan figürüdür. Kuşun altın kafesteki özgürlüğe muhtaciyeti, kızın ise sarayda (yine bir tür altın kafes olarak değerlendirilebilir) yaşarken gerçek hayat hakkındaki bilgisizliğinin tutsağı oluşu olayların başlangıcını tetikler. Tasa kuşu özgür kalmak ve uçabilmek için çırpınırken dile gelir ve bundan sonra kızın ruhen olgunlaşma yolculuğu başlar. Kızın sınanma süreci sabır, dayanıklılık ve tevazu gerektirecek oldukça zor aşamalardan oluşur. Kız bu sınavları başarıyla verdikten sonra ancak eş ve anne rolüne kavuşabilmektedir. Kuş bu masalda hayat sınavlarını somutlaştırarak kahramana deneyimleten aracı varlık, sabrın sınavıcısı, dönüşümün ve kişisel olgunlaşmanın tamamlanması için nefsin terbiyecisi gibi sembolik anlamlarıyla görünür.

Nartanesi masalında kuş, kahramanın büyü yolu ile dönüşümünde görünür. Bu masalda kuş mağduriyeti temsil eder. Üvey annesi tarafından güzelliği kıskanılan kız, üvey annesinin hamamda iğne batırmak suretiyle yaptığı bir büyü ile kuşa dönüşür. Üvey anne, kızının yerine geçerek şehzade olan kocasının yanına gider. Kuş kılığındaki kız, sarayın çatısına konar, bahçıvan ile konuşur. Bahçeyi bakımsız gören şehzade, bahçıvandan konuşan kuşu öğrenir ve kuşun söylediklerini o da dinler. Şehzade kuşu uçarken yakalar ve kırk tane iğneyi çıkarınca büyü bozulur, gerçekler ortaya çıkar. Üvey anne cezalandırılır. Kuş burada büyü vasıtasıyla gerçekleşen olağanüstü dönüşümün ve mağduriyetin simgesidir. Kız, güzelliğinin gizlenmesi ve görünmez hale gelmesi için büyü ile kuşa dönüştürülerek ruhu kuş bedenine hapsedilir ve bu şekil değiştirme kimliğin gasp edilmesini simgeler. Kuşun konuşması hakikatin ortaya çıkmasına ve kızın kimliğini elde etmesine, büyüün bozulması da adaletin yeniden tecelli edişine işaret eder.

Leylek masalında kuş figürü yardımcı ve koruyucu hayvan rolündedir. Masala göre bir padişahın üç kızı vardır. Kızlar evlenme çağına geldiklerinde kocalarını yoldan geçene mendil atmak yoluyla belirleyecektir. İlk iki kız vezirlerin oğullarıyla

evlenir. Küçük kızın mendili bir leyleğe denk gelir. Leylek kızı alıp peri padişahının oğlunun sarayına getirir ve ona hizmet etmeye başlar. Gündüzleri kuş donunda görünen peri padişahının oğlu geceleri insan kılığında kızın koynuna girer ve kız hamile kalır. Leylek her gece kızı şarap içirdiği için kız kocasını bir türlü görememiştir. Bir gün ablalarıyla buluşan küçük kız, ablalarının salık vermesiyle akşam leyleğin verdiği şarabı içmez ve kocasının kimliğini tespit eder. Bunu fark eden kocası, eli eline değmediği sürece doğuramayacağını söyler ve gider. Başka bir kız ile evlenmeye karar verir. Bu sırada kızı hizmet eden leylek onu korumaya devam eder. Onun verdiği nasihatlerle düğün günü kızın eli peri padişahının oğlunun eline değer ve bebeğini doğurur. Kocasıyla barışır ve yeniden evlenirler. Leylek, bu masalda antropomorfik özellikleriyle yani bir hayvan figürünün insani özelliklere sahip oluşuyla dikkat çeker. Leylek, geceleri kızı şarap vermek suretiyle kocasını görmesinin önüne geçer ancak masalın sonunda onu mutlu sona götürecek olayların kilit rolünü üstlenerek olağanüstü rehber, yönlendirici ve yardımcı işlevlerini üstlenir. Masalda leylek hem kızın koruyucusu hem de kocasına ulaşmasını sağlayan bir aracıdır.

Ahmet Turan Mehmet Turan masalında ise devlet kuşunu temsil eden kuş figürü, masalın kahramanına bahtını, kaderini ve devletini getirir. Annesi insan babası yedi başlı dev olan ve masal boyunca başından türlü badireler geçen Mehmet Turan gurbete çıktığında başına devlet kuşu konar ve padişahın kızıyla evlenir. Bu kuş tesadüfi bir kuş değil, kaderin yönünü değiştiren ve kahramanın yükselişinin işareti olarak işlev taşıyan bir hayvandır.

1. 2. Yılan

Yılan, hemen hemen her kültürün mitolojisinde, inanış ve anlatılarında kendine yer bulan kadim bir sembol hayvandır. Yılanın zehirli bir hayvan olmasının yanında taşıdığı zehrin şifa kaynağı oluşu, yer altında ve yer üstünde yaşayabilmesi, ilkbahar aylarında yuvasından çıkışı ve deri değiştirebilme özellikleri ile zehir ve şifayı, ölüm ve ölümsüzlüğü, yaşamı, yenilenmeyi ve dirilişi aynı anda temsil eden çok katmanlı ve çelişkili anlama sahiptir. Yılan, Yunan, Mısır, Hint, Çin, Türk, Mezopotamya, Afrika gibi kültürlerin mitolojilerinde, tıp, eczacılık gibi sağlık disiplinlerinde, halk inanışlarında, halk anlatılarında, semavi dinlerin anlatılarında

zaman zaman ölüm, kaos ve kötülükle ilişkilendirilerek korkulan, zaman zaman da hayat ve bilgelikle bağlantılandırılarak saygı duyulan bir varlıktır.

Yılan, masallarda da sıkça karşılaşılan bir figürdür. Bu çalışma kapsamında incelenen masallardan biri *Yılan Bey* masalıdır. Bu masal, çocuğu olmayan bir padişahın seyahate çıktığı bir günde bir çayın kıyısındaki kurbağaların ötüşünü duyduktan sonra yeter ki bir çocuğu olsun da yılan biçiminde olsun diye dua etmesiyle başlar. Padişahın duası kabul olur ve karısı hamile kalır. Doğum vakti geldiğinde yılan onu dünyaya getirmeye çalışan bütün ebeleri zehirleyerek öldürür. Başka bir memlekette zalim bir üvey annesi olan 15 yaşında bir kız, üvey annesi tarafından doğumu gerçekleştirmek üzere saraya gönderilir. Sıkıntılı bir şekilde yola çıkan kız yolda bir çeşme başında abdest alıp iki rekât namaz kıldıktan sonra dua eder ve uyuyakalır. Rüyasında bir derviş görür ve ondan doğumu nasıl yaptıracağını öğrenir. Dervişin öğüdü doğrultusunda doğumu yaptırır ve evine döner. Aradan 15 yıl geçer. Yılan Bey'in evlilik çağı gelmiştir. Bu kez de doğumu yaptıran kızın üvey annesi, gelin adaylarını zehirleyerek öldüren Yılan Bey'e gelin olarak kızını yeniden gönderir. Kız yine aynı şekilde dua eder ve rüyasında gördüğü dervişin yardımıyla aslında peri padişahının oğlu olan ancak yılan biçiminde görünen delikanlıyı insan şekline dönüştürmeyi başarır ve onunla evlenir. Masal çeşitli gelişmelerle devam eder.

Hayvan ile evlenme motifi mitolojide de rastlanılan bir durumdur.

“İnsan ile hayvanların ya da mitolojik varlıkların birleşmesi motifi, yine masal ile mitoloji arasındaki ortak görüntülerdendir. Mitolojide bu gibi kahramanlar bütün kabilenin ilk anası ya da ilk atası şeklinde verilir... İşte mitolojide bir hayvanla evlenip kabilenin ilk atası olma özelliği, masalda sadece aile yapısında sınırlı kalan ferdî bir evliliğe dönüşerek yaşatılmıştır. Aslında insanoğlunun evlendiği şekilde hayvan, gerçekte insanüstü bir varlıktır.” (Bayat, 2007, 97)

Bu masalda da yılanın aslında peri padişahının oğlu olduğu gerçeği söz konusudur. Masalda dönüşüm geçiren bir varlık rolüyle karşımıza çıkan yılan, masalın başında bir korku ve tehdit sembolü iken anlatının sonunda yakışıklı bir delikanlıya ve sevilen bir eş figürüne dönüşür. Burada yılanın literatürdeki sembolik görüntüleriyle örtüşen bir şema ile karşılaşılmaktadır. Masalın başında hem doğumda hem de evlilikte yılanın ölümcül, tehlikeli ve kötü yüzü söz konusudur. Masalın devamında ise yılanın, evlendiği kızın üzerinden çıkardığı on

beş kat elbiseye karşılık on beş kez kabuğunu değiştirmesi sonucunda olağanüstü yakışıklı ve bir o kadar da iyi bir delikanlıya dönüştüğü anlatılır. İnsana dönüşen yılan, bundan sonra mükemmel bir eş ve evlat olarak hayatına devam eder. Masalın bu kısmında da yılanın literatürdeki bir diğer sembolik görüntüsünü, yani yenilenmeyi, dönüşümü, yeniden doğuşu ve dirilişi temsil ettiği görülmektedir. Buna ilaveten yılanın aslında bir peri olduğu gerçeği de onun hayatın olağan akışının dışındaki bir özelliğine, ölümsüzlüğe işaret ettiğine dair yorum yapılabilir. Elbette masallar, mitolojik veya dini metinlerdekinden farklı olarak gerçeklik iddiasında değildir. Ancak bu masal, yılanın kültürel bellekteki sembolik niteliklerini korumaya devam ettiğinin güzel bir örneğini oluşturmaktadır.

1. 3. Geyik

Geyik, Türk kültüründe kutsal olarak kabul edilen hayvanlardan biridir. Geyik, Türk mitolojisinin en eski simgelerinden ve hayvan-ata ya da ruhlarından biridir (Çoruhlu, 2010: 163). Anadolu'da Hitit döneminde boğadan sonraki en önemli kutsal hayvan geyiktir (Laroche, 2000, s. 376).

Geyik "...ermişlerle ilişki içindedir ve sürüsünün geçtiği yere hayır ve iyiliği getirir. Eski mitolojide belki de yeryüzünün simgesi olan geyik, insana olduğu gibi, kendisine de aynı kut'u (yaşam gücü) veren Gök ile ilişkiler içindedir. Boynuzları güçlü tılsımlardır ve onlar evlerin üstlerine yerleştirilir." (Roux, 2000, s. 378)

Türk halk edebiyatında geyik ile ilgili motiflere rastlanır. Türk mitolojisinde, masallarında, destanlarında, efsanelerinde, halk hikayelerinde, halk şiirinde ve inanışlarında türeyiş unsuru, av hayvanı, yol gösterici, şekil değiştirme unsuru gibi farklı işlevleriyle yer alır (Yeşildal, 2015). *Melikşah* masalında geyik, kahramana yardım eden önemli bir figür olarak karşımıza çıkmaktadır. Masalda geyik konuşabilen, şifa kaynağı, haberci, sınanma aracı ve olağanüstü fedakâr bir varlık olma özellikleriyle göze çarpar. Melikşah evlilik çağına geldiğinde babasını kaybeder. Padişahın ölümünden bir süre sonra Melikşah'ın annesi, evlerindeki Arap zenci ile ilişki kurar. Bu birlikteliğin önünde bir engel olarak görüldüğü için Melikşah, annesi tarafından hastalık bahanesi ile yerine getirilmesi oldukça güç işlere gönderilir. Annenin bunu yapmaktaki amacı Melikşah'ın gidip bir daha geri dönmemesini sağlamak ve sonuçta Arap ile evlenip onu padişah yapmak

niyetidir. Annesinin hastalığının şifasının bir dağda (masalda dağın adı verilmemiştir) yaşayan bir geyiğin sütünde olduğu söylendiği için Melikşah bu dağa doğru yola çıkar. Yolda onun adını koyan derviş ile karşılaşır ve onun yardımıyla bu tehlikeli görevin üstesinden gelir. Yedi yıldır sırtındaki amansız çıban ile yaşayan bu geyik, duyduğu acıdan dolayı kendi yavruları dahil önüne geleni parçalamaktadır. Derviş, Melikşah'a dağın yamacına gizlenmek için kamışlarla bir in ve geyiğin çıbanını patlatmak için de uzun bir kamış yapmasını söyler. Geyik ine yaklaştığında kamışı olabildiğince sert biçimde çıbana batırmasını ve ardından üç gün boyunca geyiğin eline geçmemesini nasihat eder. Melikşah, dervişin dediklerini harfiyen yerine getirir. Üç günün sonunda geyik ile karşılaşır. Geyik Melikşah'a onu yedi yıldır mustarip olduğu dertten kurtardığı için dileğini yerine getireceğini söyler. Melikşah, geyiğin sütünü ister ancak sütü koyacağı kabı yanında getirmemiştir. Geyik, Melikşah'a üç yavrusundan birini kendisinden uzakta bir yerde öldürmesini, onun derisinden bir tulum yapmasını ve kendisi uyurken de sütünü sağmasını salık verir. Melikşah, geyiğin dediklerini yapar. Tulumun içini süt ile doldurur. Diğer iki geyik yavrusunu da yanına alarak memleketine geri döner. Durumdan memnun olmayan Melikşah'ın annesi yine hastalandığını söyler ve bu kez peri bağlarından bir salkım üzümün kedisine şifa olacağı yalanıyla oğlunu uzaklaştırır. Melikşah peri bağlarından üzümleri ve bir de peri kızını yanına alarak evine geri döner. Annesi bu kez Melikşah'a şerbete katılmış uyku ilacı içirerek uyutur. Anne ve Arap sevgilisi Melikşah'ın perçemiyle ellerini bağlar, gözlerini oyarlar ve öylece oğlunu ölüm kuyusuna atarlar. Ertesi gün de Melikşah'ın kaybolduğu tellallarla duyurulur. Bu günlerde geyik yavrularının evden her gün bir parça ekmek alıp ortadan kaybolduğunu fark eden peri kızı onları takip eder ve kuyuyu bulur. Peri kızı erkek kılığında remilci olarak vezirlerin meclisine gelir ve onlara kaybolan Melikşah'ın yerini gösterir. Melikşah'ı bulurlar. Peri kızı sihir ile delikanlının gözlerini yerine yerleştirir. Bir gün geyik yavruları Melikşah'ın yanına gelip ses çıkararak etrafında dolaşırlar. Bunun üzerine Melikşah kılıcını alıp geyik yavrularını takip eder ve annesi ile Arap'ı Melikşah'ı öldürme planı yaparken yakalar. Bunları gören Melikşah her ikisini de öldürür. Kahraman, annesi tarafından verilen zor bir görevi yerine getirmek için yola çıktığında onun dünyaya gelmesine vesile olan derviş görünümlü Hızır'ın

nasihatleriyle geyik sütünü elde edebilecektir. Burada geyiğin yarası sebebiyle saldırganlaşmış bir varlık olması Melikşah'ın cesaret, akıl ve sabırla sınındığı bir imtihana dönüştürür. Sırtındaki çibandan kurtulan geyik, bu aşamadan sonra saldırgan bir varlık olmaktan çıkıp bağışlayıcı, minnettar ve merhametli bir kimliğe bürünür. Ayrıca yavrularından birini bu minvalde “kurban” olarak bağışlaması da kahramanın yolculuğunu tamamlayabilmesinde olağanüstü fedakârlık örneği göstermektedir. Geyiğin dişi cinsiyette, şifalı süte sahip, başlangıçtaki (mustarip olduğu acıyla bağlantılı olarak açıklanan) yabaniliği, kendisini iyileştiren kişiye karşı gösterdiği merhameti, konuşabilmesi, yavru geyiklerin kahramanı ölümden kurtaracak rehber gibi davranması gibi özelliklerinin kültürel hafızadaki geyik figürü ile örtüştüğü söylenebilir.

1. 4. Kurt

Yırtıcı ve vahşi hayvan türlerinden biri olan kurt, mitolojilerde ve diğer anlatı türlerinde yine sıkça karşılaşılan hayvanlardandır. Kuzeyden güneye doğudan batıya pek çok kültürün mitolojisinde ecdat, Tanrının yeryüzündeki elçisi, kağanın yol göstericisi ve dostu olarak (İmanov, 2021, s. 113) görülen kurt figürü ile destanlarda, masallarda ve efsanelerde de sıkça karşılaşılır. Özellikle Türk kültüründe muazzam öneme sahip olan kurt, türeyiş efsanesinden Dede Korkut anlatılarına, masallardan halk inanışlarına kadar oldukça geniş bir sahada saygı duyulan, çekinilen, korkulan, kutsallık atfedilen bilgelik, rehberlik, bağımsızlık simgesi bir varlıktır.

Erzurum masallarında kurt, sadece *Padişahın Üç Kızı* masalında yer alır. Bu masalda ölüm döşeğindeki padişah vasiyetini açıklamak için altı çocuğunu yanına çağırır. Oğullarına, kız kardeşlerini ister kurt ister kuş olsun ilk kim isterse ona vermelerini vasiyet eder. Padişahın ölümünün ardından şehzadeler ilk kız kardeşi yırtıcı bir kuşa, ikinciye bir tilkiye, üçüncü kız kardeşi de bir kurda verirler. Tüm kardeşler, her evlilikte kızlara talip olanların yırtıcı hayvanlar olmasından korkarlar ve evlilik konusunda tereddüt ederler. Hem kızlar hem de iki büyük erkek kardeşin gönlü bu evliliklere razı olmazken en küçük erkek kardeş vasiyete riayet noktasında kararlı bir duruş sergiler ve kız kardeşlerini çok korkmalarına rağmen bu hayvanlara verir. Küçük erkek kardeşin bu tutumu, ileriki zamanlarda

karşılaştığı müşkül durumlarda onun yardımcısı olacaktır. Burada kurt, tilki ve kuşun masal kahramanını sınavıcı rolleri üstlendiğini görmek mümkündür. Masal ilerledikçe her üç hayvanın da evlendikten sonra gün içerisinde insan ve hayvan kılığına girmek suretiyle şekil değiştirebilen olağanüstü özelliklere sahip olduğu görülür. İnsan suretinde yakışıklı delikanlılara dönüşmekle birlikte Yılan Bey masalından farklı olarak bu delikanlıların mizaçlarının hayvan donunda bulunduğu hallerle paralel bir sertlikte/yapıda olduğu dikkat çeker. Burada hanımlar, kocalarının vahşi/katı mizacından çekinirler. İnsan donuna girdiklerinde mizaçta yumuşama durumu söz konusu değildir. Dış görünüşteki değişim içsel dönüşümle aynı şekilde gerçekleşmez.

1. 5. Tilki

Tilkinin Altay ve Yakutlarda tözler arasında yer alan hayvanlardan biri olması onun eski çağlarda ata simgesi olduğuna işaret eder. Türkler arasında bazen hilekâr ve kurnazlık yönüyle tanınan tilkinin bazen de kahramanların koruyucu ruhlarından biri olarak kabul edildiği görülmektedir. Bazı halk anlatılarında tilkinin avcılar yer altına çekmek isteyen kötü ruhlar arasında bulunduğu da bilinmektedir. İslamiyet'ten sonraki dönemlerde tilki sembolik olarak yalancılığın, hilekarlığın, korkaklığın ve kurnazlığın simgesi haline gelmiştir (Çoruhlu, 2010, ss. 179-180). Roux, tilkinin hiçbir önemli Türk efsanesinde yer almadığını ancak bazı metinlerde kurt gibi tilkinin de etinin yenilmesinden çekinildiğini ve bunun gastronomik nedenler dışında bir sebebinin olmasının muhtemel olduğunu belirtir (2005, s. 22).

Erzurum masallarında tilki iki masalda kendine yer bulmuştur. Biri yukarıda değerlendirmesi yapılan *Padişahın Üç Kızı* adlı masaldır. Kurt bahsinde de belirtildiği gibi padişahın kızlarından biri tilki ile evlenir. Vahşi hayvanlarla evlenme metaforu, oldukça eski anlatı motiflerinden biridir. Dolayısıyla eski düşünce sisteminin izlerinin 20. yüzyılda derlenmiş masallarda halen tespit edilebiliyor olması önemlidir.

Tilkinin yer aldığı ikinci masal ise *Kamçı* başlıklı masaldır. Bu masal, iki yolcunun yolda buldukları kamçıya sahip olabilmek için başlarından geçen olayları anlatarak rekabet etmesi üzerine kurgulanmıştır. Bu başlığı ilgilendiren

anlatı ikinci adamın anlattığı olaylardır. Varlıklı bir köy ağasının oğlu olan bu adam, babasının ölümünün ardından kardeşleri tarafından hile ile mirastan mahrum bırakılır. Bunun üzerine terk-i diyar eden adam memleketin birinde bir tellalın duyurusu üzerine yiyecek, giyecek ve eş vaadi ile bir işi kabul eder. İş teklif eden bezirgân önce vaatlerini yerine getirir ve ardından bu adamı belinden iple bağlayarak bir mücevher kuyusuna indirir. Kuyudaki mücevherleri aldıktan sonra adamı kuyuda bırakır ve geri döner. Kuyudaki adam, ağzında bir ölünün eli ile yol bulup çıkan bir tilkiyi takip ederek kuyudan çıkmayı başarır. Çıktıktan sonra tekrar bezirganı bulur ve tekrar aynı işi yapmak üzere kuyuya gelirler. Bu kez adam bezirganı kuyuya atar, mücevherleri kendisi alır ve mevkiyi terk eder. Bu masalda tilki, kuyudaki çaresiz adama yol gösteren sessiz yardımcı rolünde karşımıza çıkar. Tilki, masalarda genellikle kurnazlığı ile görülür. Ancak tilkinin bu masaldaki rolü, genel kabullere uygun değildir. Bu yönüyle hayvan sembolizminin özgün örneklerinden birini teşkil eder. Bu da hayvan sembolizminin halk anlatılarında nasıl derinleşebileceğinin güzel bir örneğidir. Kuyuda çaresiz kalan adamın kurtuluşunun yolu tilkiyi takip etmesinden geçer. Tilkinin ölü eliyle çıkması sembolik olarak ölümle yüzleşme ve yer altı dünyasının sınırındaki hayvanın kahramana yeni hayatının kapısını aralaması olarak yorumlanabilir. Masalda tilki konuşmaz, doğrudan kahramanla iletişim kurmaz ya da kahramana akıl vermez. Sadece eylemiyle yol gösteren sessiz bir rehberdir. Hayatta kalma içgüdüsünün, dikkat ve içgüdünün bir temsili olarak da görülebilecek tilkinin rehberliği, kahramanın kendi gözlemi ve kararıyla anlam kazandığı için onun kişisel dönüşümünün de bir parçası haline gelir. Ayrıca halk anlatılarında kuyunun öteki dünyayı temsil ettiği düşünüldüğünde adamın tilkiyi takip ederek kuyudan çıkması ölüm ve yeniden doğuş temasını hatırlatır. Ayrıca yine eski Türk anlatılarında görülen tilkinin yer altı dünyası ile ilişkisinin Kamçı masalında takip edilebiliyor olması değerli bir tespittir.

1. 6. At

Türk kültüründe en değerli hayvanlardan biri olan at, mitolojiden masallara, destanlardan halk hikâyelerine, atasözlerinden efsanelere kadar halk edebiya-

tında çeşitli özellikleriyle kendini gösteren kültürel öneme sahip bir figürdür. At, anlatılarda bazen sadece dünyevi özellikleriyle fiziksel bir varlık olarak görünürken bazen de olağanüstü nitelikleriyle simgesel anlamlar taşıyan halk felsefesinin ve inanışlarının bir tezahürü olarak ortaya çıkar. Masallarda at, çoğu zaman kahramanın yoldaşdır.

“Masallarda rastlanan kahramanın yolculuğu boyunca yardım eden atı, şamanın yolculuğu sırasındaki yardımcı ruhlarına da benzemektedir. Sözü edilen atların masal kahramanlarına sıra dışı engelleri aşmaya yardım etme yeteneği, masalların Şamanizm kökenli ögesi olarak yorumlanabilir.” (Yıldız, 2011, s. 50)

Erzurum masallarında at hem binek hayvanı olarak hem de olağandışı özellikleriyle yerini alır. At ile ilgili değerlendirmeler yapılırken daha ziyade olağanüstü nitelikleriyle yer aldığı masallardaki sembolik işlevleri üzerinde durulacaktır. Erzurum masallarından *Bengiboz*, *Yılan Bey*, *Ahmet Şah*, *Köroğlu*, *Melikşah* ve *Üç Narlar* başlıklı masallarda yer alan at, bu metinlerde farklı özellikleriyle önemli bir figür olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu masalların bazılarında at, olağanüstü özelliklere sahip, akıllı, konuşabilen ve kahramanın en büyük yardımcısı rolüyle bazılarında ise sadece uçabilme veya çok uzun mesafeleri göz açıp kapayıncaya kadar kat edebilme gibi özellikleriyle karşımıza çıkar. Bir masalda da atın sadece bir dönüşüm figürü olarak görüldüğü tespit edilmiştir.

Erzurum masallarında at ile ilgili ilk sembolik değerlendirmeyi onun bilge ve olağanüstü hayvan kategorisinde bulunması yönünde yapılabilir. *Bengiboz* masalında, destanlarda ve halk hikâyelerindekine benzer şekilde atın konuşabilen, kahramana kılavuzluk eden ve geleceği görebilen bir hayvan olarak öne çıktığı tespit edilmiştir. Bu masala göre gözleri görmeyen padişahın şifası, ayağını basmadığı toprağın gözlerine sürülmesinde saklıdır. Padişahın üç oğlundan ikisi sırayla atlarına binerek gurbete gider ve babalarına toprak getirirler ancak padişah şifa bulmaz. Son olarak küçük oğlu bu göreve talip olur. Oğlan, yaya olarak çıktığı yolda bir su başında oturup bir şeyler yedikten sonra uykuya dalar. Rüyasında gördüğü derviş, delikanlıya aradığı toprağın yerini ancak padişahın herkesten sakladığı *Bengiboz* adlı atının bulabileceğini söyler. Bunun üzerine geri dönen delikanlı dervişin tarif ettiği şekilde atı bulur. *Bengiboz*, konuşan bir attır. Yola çıkmadan önce at, delikanlıya tarif ettiği yerdeki beyaz bir

tozu yanına almasını tembih eder. Bundan sonra yola çıkarlar. At bazen uçarak bazen de koşarak yol alır. Vardıkları bir yerde dağın üzerindeki bir parıltı delikanlının dikkatini çeker. Bengiboz, bu nesnenin dünya güzeli tarafından örülen bir yelek olduğunu ancak bunu yanlarına almamaları gerektiğini nasihat etse de delikanlı atı dinlemez ve yeleği alıp heybesine koyar. Bir müddet daha yol aldıktan sonra bir padişahın sarayına misafir olurlar. Delikanlı yeleği padişaha hediye eder. Padişah hediyeyi çok beğenir ancak vezirler, padişaha delikanlının bu yeleği öreni getirirse iyi bir iş yapmış olacağını telkin eder. Bunun üzerine padişah delikanlıya ya dünya güzelini getirmesini ya da idam edileceğini söyler. Delikanlı Bengiboz'un yardımıyla dünya güzelini saraya getirir. Padişah kızla evlenmek ister ancak kızın bir şartı vardır, hamamının getirilmesini ister. Bu görev yine şehzadeye verilir. Şehzade Bengiboz'un yardımıyla birçok sınavdan geçerek hamamı getirir. Hamamın bulunduğu yerde babasının gözlerine iyi gelecek olan toprağı da yanına alır. Dünya güzeli, padişahla evlenmeden önce son bir istekte bulunur. Padişahı, vezirini ve şehzadeyi hamamda yıkayacaktır. Dünya güzeli, padişahı ve vezirini hamamda sihirli sabunuyla yıkayarak eritip yok eder. Şehzade Bengiboz'un tavsiyelerine uyarak erimekten kurtulur. Dünya güzeli şehzade ile evlenir. Getirdiği toprak ile de babasının gözleri açılır. Bengiboz masalında at, kahramanın zor görevlerin üstesinden gelmesindeki en büyük yardımcısıdır. Bengiboz uçabilen, konuşabilen, düşünebilen, akıllı bir attır. Delikanlı atının tavsiyesine uymadığı zamanlarda başını derde sokar. Onu müşkül durumlardan kurtaran yine atı olmuştur. At, aynı zamanda ön görüye sahip bir hayvandır. Olaylar gerçekleşmeden önce şehzadeye verdiği tavsiyelerle gerekli tedbirleri aldırıştır.

Yılan Bey, Ahmet Şah ve Köroğlu masallarında at, olağanüstü hızın simgesi olma ve uçabilme özellikleri ile öne çıkmaktadır. Yılan beyin atı uçan bir attır. Yılan bey hem doğumunu gerçekleştiren hem de onun yılan donundan kurtarıp insana dönüşmesini sağlayan çok sevdiği karısını savaştan döndükten sonra evinde bulamaz ve karısını aramaya çıkar. Eşinin başından geçenleri öğrendikten sonra müftünün tavsiyesiyle bir imtihan yapılır ve bu sınavmada karısı Yılan Beyi tercih edince onu atına atar atmaz berhava olurlar. Uçan at motifi masalarda sık görülen bir motiftir. Yaşar Çoruhlu, eski Türklerin inanışlarına göre atın şamanı yer altına ve göğe taşıyabilen bir hayvan olduğunu ve göğe yükselebilen özelliği

dolayısıyla da çoğu zaman kanatlı olarak tasavvur edildiğini belirtmektedir (2010, 161). Dolayısıyla halk anlatılarında atın uçabilen bir varlık oluşu, bu köklü tahayyülün kültürel bellekteki devamlılığının bir göstergesidir.

Köroğlu masalında at, yine hızı ile ön plana çıkar. Bu anlatıda at ile ilgili daha fazla detay verilmez. Bununla birlikte at, hızı ve gücüyle kahramanın sevdiğini elde edebilmesine yardımcı olan önemli bir figür olarak belirir. Hasan Bey, evlenmeyi arzu ettiği Telli Hanım'ın Aşkar Doru adlı atı getirme şartını yerine getirir. Bu at, oldukça hızlı bir hayvandır. Hasan Bey pencereden baktığında atı görür, kapının önüne çıkıncaya kadar at kapıya ulaşmıştır. Hasan Bey atı alıp Telli Hanım'ı kaçıır.

Ahmet Şah masalında bir padişahın üç oğlu evlenecekleri kızları bulmak amacıyla yola çıkarlar. Bir müddet gittikten sonra bir devin sarayına varırlar. Burada en küçük kardeş Ahmet Şah devleri öldürür ve burada tutsak kalan kırk kızı kurtarır. Şehzadeler bu kızlar arasından üçünü beğenir ve evlenmeye karar verirler. Devlerin sarayından biraz uzaklaştıktan sonra öldürülen devlerin erkek kardeşi olan dev sihirli atıyla yollarını keser. Şehzadeleri ve kızları salıverme koşulu olarak Ahmet Şah'tan Hint padişahının kızını kendisine getirmesi şartını koşar. Bu görevi yerine getirebilmesi için de kendisinin sihirli atını verir. Ahmet Şah bu at ile Hint ülkesine gidebilecektir. At, uçabilen bir attır. Ahmet Şah sihirli at ile yola çıkar. Bir suyun kenarına geldiklerinde at ortadan kaybolur. Buradan sonra Ahmet Şah yoluna tek başına ve yürüyerek devam eder. Bu yolculukta karşılaştığı iki imtihanı başarıyla atlatır ve Hint padişahının kızını alır. Tekrar atından indiği suyun kenarına döndüğünde sihirli at yeniden peyda olur ve devin yanına geri dönerler. Bu masalda devin sihirli atı Ahmet Şah'ı belirli bir yere kadar taşımakta ve ardından ortadan kaybolmaktadır. Devin sihirli atının işlevi bu masalda kahramanı ulaşılması zor olan bir noktaya taşınması ve oradan geri dönmesine yardımcı olmakla sınırlandırılmıştır. Yolun geri kalanını kahramanın tek başına tamamlaması ve burada karşısına çıkan zor görevleri atın yardımı olmadan tamamlaması önem arz eder. Zira bu masalda at, Ahmet Şah'ın kendisinin atı değildir. Kahramanın zor sınavlardan geçeceği bu yolculuğu devin

sihirli atının yardımı olmaksızın yapabilmesi, kahramanın yolculuğunun bir parçasını oluşturur.

Melikşah masalında at doğrudan ön plana çıkmaz. Çocuğu olmayan bir padişah tebdil gezerken bir çimenlikte karşılaştığı derviş kılığındaki Hızır'ın verdiği elmayı karısıyla bölüşüp yiyerek oğul sahibi olur. Elmanın kabuklarını da atına yedirmiştir. Bu at da bir tay dünyaya getirir ve şehzadenin atı olur. Dervişin isteği üzerine şehzadeye isim koyulmaz. Şehzade dört yaşına geldiğinde derviş yeniden ortaya çıkar ve şehzadeye Melikşah, taya da Kamertay adını koyar, her ikisinin de sırtlarını sıvazlar. Hiçbir zaman arkaları yere gelmesin, Melikşah'ın daraldığı yerde Kamertay imdadına yetişsin diyerek dualar eder ve ortadan kaybolur. Ancak masalın ilerleyen bölümlerinde bu duanın at ile ilgili olan etkisi takip edilememektedir. Melikşah'ın müşkül durumlardan kurtulmasını sağlayan yardımcılarının derviş kılığındaki Hızır, peri padişahının kızı ve geyik yavruları olduğu görülmektedir. Bu masalda at, sadece kader yazgısının taşıyıcısı olan bir unsur olarak görülür. Melikşah masalında at, Hızır'ın duasıyla kahramanın kader ortağı olmak üzere dünyaya gelir. Atın adı da kahramanla birlikte Hızır tarafından konulmuş ve Hızır'ın duasına mazhar olmuştur ancak masal ilerledikçe bu potansiyel işlevin aktif hale geldiği görülmez.

Üç Narlar masalında at, bir peri kızının bir dizi dönüşümünden sonraki formu olarak ortaya çıkar. *Üç Narlar* masalında bir şehzadenin âşık olduğu peri kızı, şehzadeyi bir selvi ağacının üzerinde beklerken bir çingene kızının yaptığı hile ile ağaçtan düşer ve güle dönüşür. Çingene kızı, peri kızının yerine geçer ve şehzade ile evlenir. Gülü çok beğenen şehzade onu yanına alır. Çingene kızı şehzadeye gülü attırır. Gül bir taya dönüşür. Çingene kızı hamile kalınca bu tayı kestirir ancak tayın kanından bir selvi yükselir. Çingene kızı selvi ağacını kestirir ve bebeğine beşik yaptırır. Selvi ağacının parçalarından biri de çuvaldız olur ve ihtiyar bir kadının eline geçer. İhtiyar kadın, çuvaldızdan çıkarken peri kızını yakalar ve kendine evlat eder. Şehzade her eve dikilmek üzere terlik ve bakılmak üzere bir at verir. Peri kızı sihriyle terlikleri diker ve ata da çok güzel bir şekilde bakar. Durumdan şüphelenen şehzade ülkedeki her kızı inci dizmek üzere saraya çağırınca buradaki konuşmalardan gerçekler ortaya çıkar. Çingene kızı

cezalandırılır. Masalda dönüşümün formlarından biri olarak görünen tay, ruhun yeni bir form kazanmasının, doğanın döngüsünün ve yeniden doğuşun temsili olarak yorumlanabilir.

1. 7. Eşek

Gündelik hayatın sıradanlığı içerisinde eşek, çoğunlukla toplumun soylu figürlerinden ziyade halkın yük taşıyıcısı veya binek hayvanı olarak bilinir. Bu minvalde halk anlatılarında eşek sabrın ve çalışmanın simgesel bir ifadesidir. *Hasanî Çelebi* masalında eşek, bu genel kanının dışında görünüşte sıradan fakat özde olağanüstü rehber rolüyle yer alır. Masalda bir padişahın tek kızının önemli eşyalarının bulunduğu bohçası bir kuş tarafından kaçırlır. Bohçasını bulabilmek ümidiyle kız, babasından yedi yolun kesiştiği bir yerde bir konak yapmasını ister. Konak yapıldıktan sonra kız, buradan gelen geçen maceralarını dinler. Bir gün bir ihtiyar ve oğlu gelir. Oğlan başlarından geçen olağanüstü bir macerayı anlatır. Buna göre baba oğlu gurbet yolundayken bir yerde dinlenmek için dururlar. İhtiyar burada uyur. Oğlu ise yiyecek bir şeyler bulmak amacı ile etrafta dolaşırken sırtında bir kepçe ve bir balta bulunan bir eşiği görür ve onun kuyruğuna sarılır. Eşek onu peri padişahının kulesine getirir. Masalın kahramanı, başlangıçta sırtında bir kepçe ve balta taşıyan bir eşiğin arkasına takılarak olağanüstü dünyaya geçiş yapar ve böylece eşek, kahramanın fiziksel dünyadaki yolculuğunu metafizik bir yolculuğa dönüştürme aracı ve gizemli bir bilgiye erişmenin taşıyıcısı haline gelir. Eşek masalda konuşabilen bir hayvan figürü olarak görünmez. Bununla birlikte sessizce görevini yerine getiren yardımcı hayvandır. Bu yönüyle eşek, Erzurum masallarında tilki ve koyun ile benzer bir işlev taşımaktadır.

1. 8. Köpek

Kamçı adlı masalda iki yolcudan ilkinin anlattığı hikâyede köpeğe dönüşme motifi bulunmaktadır. Masala göre bir padişahın oğlu, babasının karşı çıkmasına rağmen âşık olduğu bir çingene kızı ile evlenerek yurdunu terk eder. Karısının kendisini bir Arap ile aldattığını öğrenen adam, karısını takip eder ve Arap'ı öldürür. Karısı durumu öğrenince yeşil bir çubuk ile kocasını köpeğe dönüştürür. Köpek olan padişahın oğlu sokaklara düşer. Başka köpeklerin saldırısına uğrar. Sokaklardaki tehlikelerden kaçmak için bir kelleci dükkanına sığınır. Dükkânın

sahibi ne yaptıysa köpeği dışarı çıkaramaz. Dükkân sahibinin karısı köpeğe bakar bakmaz onun padişahın oğlu olduğunu anlar ve sihirli bir çubukla ona vurarak insana dönüştürür. Kadının yönlendirmesi ile tekrar karısının yanına giden adam, karısını katıra dönüştürür. Halk düşüncesinde köpek sadakat, bekçilik gibi olumlu özelliklerinin yanında özellikle şehir hayatında dışlanmışlık, tekinsizlik, tehlike gibi kavramlarla özdeşleşir. Bu masalda şehzadenin, sadakatsiz karısı tarafından köpeğe dönüştürülmesi ilk olarak aldatılma mefhumu ile de özdeşleştirilerek insan onurunun yitirilmesi, aşağılanma, kimliğin ve toplumsal statünün kaybı olarak yorumlanabilir. Köpeğe dönüşen genç adamın yaşadığı zorluklar, onun ruhsal dönüşüm, olgunlaşma ve sınanma sürecini oluşturur. Masalın sonunda kötülerin cezalandırılmasının örneği olarak kadının katıra dönüştürülmesi yoluyla intikam ve adaletin tesisi sağlanır. Masaldaki her iki dönüşüm fiziksel bir dönüşümün yanında sembolik olarak ahlaki, ruhsal ve toplumsal bir dönüşümü temsil eder.

Yedi Kancık Babası masalında birinin yedi kızı diğerinin yedi oğlu olan iki kardeşin birbiri ile rekabeti anlatılır. Oğulları olan kardeş, sürekli kız çocukları olan kardeşini bu konuda aşağılayıcı sözler söyleyerek küçük düşürmeye çalışır. Kardeşinin sözlerine içerleyen adam evde ağlarken sırasıyla kızları gelir ve babalarının derdini sorar. Baba, ağlama sebebini anlatınca ilk iki kızı da babalarına hoş olmayan sözler söyler. En küçük kız ise ablalarından farklı olarak babasını teselli eder. Babasından amcasına bir teklif ile gitmesini söyler. Buna göre kız ve amcasının küçük oğlu para kazanmak için aynı zamanda bir seyahate çıkacaktır. Cinsiyete göre değil eve kârlı dönen çocuğun kim olacağına göre rekabet edilecektir. Erkek kılığına giren kız yanına köpeğini de alarak yola çıkar. Köpek akıllıdır ve konuşabiliyordur. Kız, köpeğin yardımı ile birçok zorluğun üstesinden gelir ve evine zengin olarak döner. Köpeğin yardımı, kızın misafir olduğu evdeki ev sahibi konumundaki kişilerin, erkek kılığındaki kız hakkındaki şüphelerinin giderilmesi için kızın haberi olmadan sınanması planını haber vermesi noktasında olacaktır. Köpek, evin sahiplerinin kendi aralarında kızı nasıl sınayacaklarını konuşurken onları dinler ve burada konuşulanlar hakkında kızı bilgilendirir. Ayrıca köpek, kızın bu imtihanları nasıl atlatabileceği konusunda onu yönlendirir ve müşkül duruma düşmesinden kurtarır. Bu masalda konuşabilen, düşünebilen ve

akıllı bir hayvan olan köpek, kahramanın yardımcısı, yol göstericisi, habercisi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Seyidoğlu'nun derlediği masallar arasında yer alan *Dilaramcengi* ve *Gül Sinan* masalları birbirinden ufak farklarla ayrılan aynı anlatının farklı versiyonlarıdır. Her iki masalda da köpek, herhangi bir özelliği ile öne çıkmamakla birlikte hile aracı olarak kullanılan bir figürdür. Masallara göre padişahla evlendikleri takdirde neler yapabileceğini kendi aralarında konuşan üç kız kardeşi tebdil-i kıyafet ile dolaşan padişah duyar. Padişah sıra ile üç kızla da evlenir. İlk iki kız vaatlerini yerine getiremez. Üçüncü kızın vaadi altın perçemli kızla inci dişli oğlan doğurmaktır. Padişah küçük olan kızla evlendiğinde vadedilen çocuklar doğar. Ancak kıskanç ablalar tarafından doğan çocuklar kaçırılır, bir sandığa yerleştirilip nehre bırakılır. Çocukların yerine de iki köpek yavrusu bırakılır. Köpek yavrularını gören padişah öfkeden çılgına döner ve karısını cezalandırır. Masallar bundan sonra bir değirmenci tarafından bulunan çocukların başından geçerleri tahkiye ederek devam eder. Bu masalda doğan çocukların yerine köpek yavrularının konması, köpeği kıskançlığın ve entrikanın cisimleşmiş haline dönüştürür. Bununla birlikte doğum yapan annenin bebeklerinin köpek yavruları olduğu görüntüsü de anneyi aşağılayan ve itibarsızlaştıran bir unsurdur. Padişahın çocuklarının köpek yavruları biçiminde doğmuş olduğu haberi, aynı zamanda padişah soyunun aşağılanması ve doğan bebeklerin meşruiyetinin sorgulanmasını temsil etmektedir. Gerçekte kız, vaadini yerine getirmiş ve altın perçemli kızla inci dişli oğlanı dünyaya getirmiştir. Yapılan hile ile gelecekte ülkenin yöneticisi olacak ve saltanata layık varislerin dünyaya gelmiş olduğu gerçeğinin örtbas edilmesi durumu söz konusudur. Bu gerçeklik, köpek figürü kullanılarak karartılmıştır. Bu durumda köpek figürünün sembolik anlamda aşağılanma, itibarsızlaştırma ve verilen sözü tutmama/vaadi yerine getirmeme timsali olarak masalda yer aldığı söylenebilir.

1. 9. Koyun

Türklerde gündelik yaşamda en yaygın görülen evcil hayvanlardan biri olan koyun, törensel yaşamda da önemli bir yere sahiptir. Gök Tanrı'ya kurban edilen koyun,

aynı zamanda 12 hayvanlı Türk takviminin de yıl simgelerinden biridir (Çoruhlu, 2010, s. 172). Koyun, Erzurum masallarında sadece *Kesik Kafa* masalında tespit edilmiştir. Masalda bir padişah, evlenmek istediğini bildiren üç kızını sırayla kesik kafanın yaşadığı bir mağaraya gönderir. İlk iki kız, mağarada kesik kafayı görür görmez babasının evine geri döner. Küçük kız, bu mağaradaki kesik kafaya hizmet eder. Mağaraya gittikten haber almadıkları kızını merak eden padişah, damadıyla tanışmak için kızının yanına gelir. Kız, evlenmediğini söylemeye utanır. Babası mağaradayken kız, kapının önünde gördüğü beyaz bir koyunun üzerine biner. Koyun, kızı önce bir mağaraya, oradan yer altına ve ardından da bir has bahçeye götürür. Burada peri padişahının oğluyla karşılaşır ve merhameti dolayısıyla ödüllendirilir. Bu delikanlı ile evlenir. Kesik Kafa masalında koyun, ilk etapta sıradan bir görünüme sahip bir hayvan iken sonrasında yer altı alemine yolculuğun aracısı olarak ortaya çıkar. Kahramanı sıradan dünyadan olağanüstü bir dünyaya taşır. Masalda koyun, iyi kalpliliğin ve merhametin karşılığı olarak gönderilen ödülün bir tür aracısı olarak yorumlanabilir. Masalın kahramanı olan kız hem kesik kafaya yaptığı hizmetleri hem de yer altı dünyasındaki merhametli davranışları dolayısıyla sahip olduğu manevi olgunluğunun ve erdemlerinin mükafatını alır. Onu mutlu sona götüren kutsal rehberinin beyaz bir koyun olması önemlidir. Koyunun renginin beyaz oluşu onun pozitif doğasını güçlendiren bir özelliktir. Beyaz renk saflık, temizlik, arılık ve iyiliği çağırıştır.

1. 10. Keçi

Tarım ve hayvancılıkla geçinen toplumların gündelik yaşantısının bir parçasını oluşturan keçi, masallarda taşıdığı sembolik anlamlarla kendine yer bulur. *Mektup* masalında dağ başında kaderine terk edilen bir erkek çocuğunu keçi emzirir. Bu çocuğun ıssız yerde bırakılmasının nedeni bir kehanettir. Buna göre padişahın kızı büyüdüğünde çobanın oğlu ile evlenecektir. Bu durum padişahın hoşuna gitmeyince çobanın henüz bebek olan oğlunu satın alır ve öldürmesi için lalaya verir. Lala bebeği attan atar fakat bebek ölmez ve ihtiyar bir kadının keçisi tarafından emzirilir. İhtiyar kadın keçisini çobanın sağdığını düşündüğü için ona durumu haber verir. Çoban keçiye takip eder ve oğlunu bulur. Bu masalda keçi, hayvan tarafından beslenme/büyütülme, doğanın merhametini, koruyuculuğunu

ve anaçlığını simgeler. Bununla birlikte kaderin mutlakliyetinin kilit göstergelerinden biridir. Masalın başındaki kehanet gerçekleşecektir. Kaderin gerçekleşmesindeki kilit hayvan rolü, keçiye devredilmiştir. Padişahın kızı ile çobanın oğlunun evleneceği kehanetinin önüne geçilmeye çalışılırken bir keçinin bebeği emzirerek hayatta kalmasını sağlaması, sosyal sınıflar arasındaki sınırların aşılmasının ve kaderin kendini gerçekleştirmesinin simgesi haline gelmiştir.

1. 11. Tavuk

Tavuk Türk kültüründe simgesel hayvanlardan biridir. Bilindiği üzere Oğuz Kağan destanında kurultayda Oğuz Kağan'ın sağındaki kırk kulaçlık direğin tepesine altın tavuk, solundakine gümüş tavuk yerleştirmesi ve 12 hayvanlı Türk takvimindeki hayvanlardan birinin tavuk olması bunun önemli göstergelerindendir. *Tavuk Kız* masalında tavuk, sembolik olarak doğal yolla gerçekleşmeyen olağanüstü doğumun ve şekil değiştirmenin/dönüşmenin sembolü olarak karşımıza çıkar. Bu masalda gündelik hayvansal bir simgenin halkın düşünce dünyasında olağanüstü anlatılara entegre edilmesinin bir örneğini görürüz. Çocuğu olmayan bir kadın, bir yumurtayı kırk gün beşikte sallar ve yumurtadan bir tavuk çıkar. Anne yokken tavuk silkelenir ve bir genç kıza dönüşür. Hastalanan annesine padişahın bahçesinden gül ve nar getirirken padişahın oğlu onu takip eder ve onun kıza dönüştüğünü görür. Şehzade tavukla evlenir. Şehzade bir gün tavuk kılığında çıkan kızın tüylerini yakar ve karısına kavuşur. Yumurtadan çıkan tavuk, aslında şekil değiştirebilen olağanüstü özelliklere sahip bir kızdır. Bu masalda yumurta ve tavuk doğumun, üremenin, yaşamın devamlılığının simgesidir.

1. 12. Karınca

Halk arasında karınca ile ilgili düşünceler birlik, sabır, kanaat, çalışkanlık, bolluk ve bereket gibi ana temalar etrafında şekillenir. İslamiyet'te de Hz. İbrahim ve Hz. Süleyman peygamberler ile karınca hakkında anlatılan kıssalarda bu hayvan yine benzer çizgiler etrafında sembolize edilmiştir. Küçük boyutlarıyla tezat oluşturan çalışkanlıkları ilk etapta dikkat çeken özellikleridir.

Karınca, Erzurum masallarından *Sırma Saç* ve *Ahmet Şah* masallarında konuşabilme, sihirli nesnelere sahip olma gibi olağanüstü özellikleriyle yer alan ve kahramanın yardımcısı rolündeki hayvanlardan biridir. *Sırma Saç* masalında Keloğlan'ın sırma saçın sahibini bulmak için gönderdiği yolculukta şehzade, su basmış karınca yuvasını kurtarır. Karıncalar dile gelir ve şehzadeye bir çift tüy verirler ve başı sıkıştığında bu tüyleri çekerse yardımına geleceklerini söylerler. Sırma saçın memleketini bulur. Onu babasından ister. Babası kızını vermek için üç şart koşar. Bunlardan biri karanlık gecede darıyla çeltiği serptiği harktan bunları ayırıştırıp çuvallamaktır. Şehzade bu zor görevi yerine getirmek için karıncaların yardımını alır. *Ahmet Şah* masalında ise Hint padişahının kızını almak üzere yıla çıkan Ahmet Şah, yolda suyu geçemeyen karınca ordusuna elindeki odun ile köprü yaparak yardım eder. Köprüyü geçen karıncaların en sonundaki topal karınca, Ahmet Şah ile selamlaşır, sohbet eder. Karınca Ahmet Şah'a yardımı karşılığında üç tel verir ve başı sıkıştığında telin birini yakmasını tembih eder. Bundan sonra yoluna devam eder. Ahmet Şah, Hint padişahının sarayına vardığında padişahın kızını vermek için verdiği zor görevleri yerine getirmek zorunda kalır. Bu görevlerden biri bataklığa serpilmiş darıyı toplamaktır. Ahmet Şah, karıncaların yardımıyla bu görevini yerine getirir. Her iki masalda karıncaların benzer işlevler üstlendiğini söyleyebiliriz. İlk olarak karıncalar iyiliğin unutulmayacağını ve karşılıksız iyiliğin ödüllendirileceğinin timsalidir. Karıncaların bu masallardaki önemli sembolik ifadelerinden biri de kolektif hareket etmenin, düzenin ve çalışkanlığın değeri ve boyutlarıyla zıt bir şekilde zor görevlerin üstesinden gelmedeki kolaylaştırıcı rolüdür. Boyut olarak oldukça küçük varlıkların yapabileceği işlerin tahmin edilemeyecek büyüklükte olması tezatlığın içinde barındırdığı sembolik değerlendirmeler arasında yer almalıdır.

1. 13. Balık

Balık yaratılış efsanelerinden duvar kabartmalarına inanışlardan masallara kadar geniş bir yelpazede farklı rol ve işlevleriyle karşımıza çıkar. Balık yaratılış efsanelerinde dünyayı taşıyan bir hayvanken zamanla insani özellikleriyle öne çıkan, konuşabilen mitolojik bir varlığa dönüşür. Türk kültüründe bolluk, bereket, refah ve üreme ile ilişkilendirilen bu hayvan, mitlerde ve masallarda kahramana

yardım eden bir varlık, koruyucu bir ruh, dönüşülen bir varlık, toplumu yöneten bir unsur, dilekleri yerine getiren kutsal bir figür olarak karşımıza çıkar. İslamiyet sonrasında da bazı menkıbe veya inanışlar çerçevesinde Balıklıgöl örneğinde olduğu gibi belirli sularda avlanmasının yasaklanmış olması kutsallığının devamını sağlamıştır (Çetiner ve İliden, 2024, ss. 2-22).

Suların bilinmeyen dünyasının hâkimi olan balıkların Erzurum masallarında, olağanüstü alemlerle bağ kuran, şekil değiştirebilen, konuşabilen, yol gösteren, haber veren, ödüllendiren işlevleriyle doğaüstü bilginin, şefkatin ve kurtuluşun aracısı olan ve bu yönleriyle çok katmanlı sembolik anlamlara sahip varlıklar olarak ortaya çıkarlar.

Sırma Saç masalında bir padişahın rüyasını tabir eden kadınla evlenmesinden doğan şehzade, yıllar sonra babasını bulmak için yola çıkar. Yolculuk esnasında Keloğlan hile yaparak şehzadenin yerine geçer, padişahın ülkesine varırlar. Keloğlan bahçede bulduğu sırma saçın sahibini getirmesini ister. Gerçek şehzade, Keloğlan'ın gönderdiği tehlikeli görev sırasında nehre düşen padişahı kurtararak balıkların yardımını kazanır. Balıklar ona yol gösterir, uyarılarda bulunur ve zor görevleri aşmasında büyük rol oynar. Bu masalda balık, kahramanın bilinmeyen doğaüstü bir dünya ile temasını sağlayan unsur olarak belirir. Kahramanın karşılık düşünmeksizin yaptığı yardım, kendisine olağanüstü yardımcı rolündeki balıklar vasıtasıyla mükafatlandırılarak sonuçlanır.

Balık Bilmezse Halik Bilir masalında gözleri kör olan padişahın şifası balık padişahının kanıdır. Ülkedeki tüm balıkçılar balık padişahını yakalamak için denize gider. Padişahın oğlu balıkçıların yanına uğrar ve balık padişahını yakaladığı halde sevip tekrar denize atar. Bu olay üç kez tekrarlanınca padişah oğlunun öldürülmesini emreder. Cellatlar onu idama götürür ancak öldürmezler. Şehzade başka bir ülkeye doğru giderken biriyle karşılaşır ve kan kardeşi olur. Bu adamın yardımıyla güç görevlerin üstesinden gelir. Kan kardeşi olduğu adam aslında balık padişahının kendisidir. Padişahın gözlerine iyi gelecek kanı da baş parmağını keserek verir. Kendisi de balığa dönüşüp tekrar suya dalar. Şehzade yaptığı iyiliğin karşılığını böylece almış olur. Bu masalda merhametin ve karşılıksız iyiliğin yine balık vasıtasıyla mükafat olarak geri döndüğü görülür. Halk

arasında “iyilik eden iyilik bulur” sözünün somut bir anlatımıdır. Ayrıca yine bu metinde balık figürü şekil değiştirme motifini de barındırmaktadır.

Sihirli Değnek masalında balık, şekil değiştirme motifi ile karşımıza çıkar. Bu masalın kahramanı Mustafa gurbete çıkar ve burada bir ihtiyara hizmet eder. Balık avındayken bir değnek bulur ve eve getirir. Değnekte balık padişahının kızı saklıdır. Mustafa değnekten çıktığı sırada kızı yakalar ve onunla evlenir. Padişah Mustafa’nın karısını elinden almak ister. Padişah Mustafa’dan sorduğu sorulara cevap verebilecek üç yaşında bir çocuk getirmesini ister. Balık padişahının kızı yeğenini getirir. Balık çocuk sorulan sorulara hikâyeler anlatarak cevap verir. Padişah bu hikayelerden kendine ders çıkarır. Mustafa’yı ve karısını rahat bırakır. Bu masalda da olağanüstü özelliklere sahip olan balık, kahramanın ihtiyara hizmet etmesinin karşılığında verilmiş bir mükafat olarak değerlendirilebilir. Burada sudan çıkarılan sihirli bir nesnenin içinde balık padişahının kızı saklıdır. Ayrıca bu kızın üç yaşındaki yeğeni padişahın karşısına bilge bir figür olarak çıkar. Bu masalda balığı görünen ile görünmeyen dünya arasında bir köprü ve aklın, muhakemenin, adaletin farkındalık aracısı olarak değerlendirmek mümkündür.

Ölü Yiyen Derviş masalında ise balık, gizli bilgiye ulaşmanın anahtarı, haberci ve olağanüstü yardımcı işlevleriyle yer alır. Masalda ölü yiyen derviş, padişahın sorduğu bilmeceyi cevaplayarak kızını alır. Padişahın kızı, kendisini öldürmek isteyen dervişten kaçır. Kız abdest alırken havuzdaki balıklar dervişin ruhları topladığı şişenin yerini haber verirler. Masaldaki balıklar konuşabilen ve koruyucu rolüyle kıza ihtiyacı olduğu bilgiyi sağlayan varlıklardır.

1. 14. Kurbağa

Kurbağa Türk kültüründe mitolojik anlatılarda, halk hekimliğinde, efsanelerde, yağmur törenlerinde, halk inanışlarında sıkça rastlanılan hayvanlardan biridir. Genel olarak bakıldığında kurbağanın bolluk, bereket ve üremenin sembolü olduğu görülmektedir. Kurbağaların halk düşüncesinde bu şekilde sembolize edilmesinde su ile olan bağları ve çok sayıda yumurtlamalarının bir rolü vardır (Kayabaşı ve Çini, 2024: 640-652).

Erzurum masallarında kurbağa sadece *Yılan Bey* masalında yer almaktadır. Bu masalda aslında doğrudan bir rolü yoktur. Kurbağanın masaldaki dolaylı rolü

ise dikkate değerdir. Yılan Bey masalında çocuk özlemi çeken bir padişah, seyahat ettiği sırada çayın kenarında dolaşp ses çıkaran kurbağaları görür. Bu esnada yeter ki bir çocuğu olsun da isterse yılan şeklinde olsun diye dua eder. Burada ettiği dua kabul olur. Kurbağalar masalda ne konuşan ne de doğrudan yardımcı hayvanlardır. Sadece sesi ve görüntüsü bulunur. Ancak masaldaki bu kısa bilgi birkaç açıdan sembolik değerlendirmeye açıktır. İlk olarak olayın cereyan ettiği mekânın su kıyısı olması önemlidir. Bu mekân insanlar için bilinmez bir yer olan suyun ve aşına olunan karanın eşiğidir. Kurbağaların da hem karada hem suda yaşayabilen canlılar olması önem arz eder. Burası kaderin kırılma noktasını oluşturur. Çocuksuz padişahın duası bu noktada gerçekleşir. İkinci olarak değinilmesi gereken husus ise halk kültüründe kurbağaların bereket, doğurganlık ve çoğalma ile ilişkilendirilmesidir. Dolayısıyla kurbağa masalda aktif bir rol almamasına rağmen anlatı akışındaki kilit hayvan sembollerden birini oluşturmaktadır.

Sonuç

Erzurum masallarında yer alan hayvanlar sıradan ve gündelik hayata dair figürler olmaktan ziyade toplumsal bilinç, kültürel hafıza ve değerlerin sembolik temsilleri olarak şlev görmektedir. Bu çalışmada, hayvanların masallardaki görünürlüğü'nün simgesel-anlamsal boyutta değerlendirilmesi amaçlanmış ve her bir hayvan figürünün masal metnindeki konumu, işlevsel niteliği ve kültürel göndermeleri analiz edilmeye çalışılmıştır.

İncelenen Erzurum masallarının, hayvan sembolizminin zengin ve çok katmanlı yapısını ihtiva ettiği görülmüştür. Masalarda yılan ve tavuk dönüşümün, kurt dönüşüm ve sınımanmanın, tilki, eşek ve koyun sessiz rehberliğin ve alemler arası yolculuğa aracı rollerin, köpek sadakat ve aşağılanma düalitesinin, at olağanüstü yardımcı, yoldaş ve kılavuzluğun, geyik kurban, minnettarlık ve fedakarlığın, kuş haberci, sinayıcı ve kader taşıyıcılığının, keçi anaçlığın, karınca kolektif akıl ve çalışkanlığın, balık doğaüstü bilgeliğin, kurbağa üremenin simgesi olarak konumlandırılmıştır. Bu figürlerin birçoğunda hem mitolojik hem dini hem de halk inançlarına dayalı anlam katmanlarının eşzamanlı olarak devreye girdiği görülmüştür.

Erzurum masallarında antropomorfik niteliklerle donatılan hayvan figürlerinin aynı zamanda dönüşüm geçirebilmesi ve sınavıcı, yol gösterici veya yardımcı rollerini üstlenmesi, hayvanlara atfedilen anlamların halk düşüncesinde nasıl yeniden üretildiğini göstermektedir. Bu durum, masalların etik veya estetik işlevleri üstlenen anlatılar olmanın yanında kolektif hafızanın kültürel semboller aracılığıyla yeniden inşa edildiği sözlü verimler olduğunu da ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak Erzurum masallarında tespit edilen hayvan sembolizmi, hayvanların bireysel ve toplumsal anlamlandırma süreçlerini ve toplumun doğa, doğaüstü ve ahlaki düzen ile kurduğu ilişkinin izdüşümünü yansıtmaktadır. Bu bağlamda masallarda kendisine yer bulan hayvanlar, hem kahramanın anlatı içindeki dönüşüm süreçlerine eşlik eden sembolik figürleri hem de kolektif bilinçdışının dildeki kültürel tezahürleri olarak görünmektedir. Bu bağlamda Erzurum masallarındaki hayvan sembollerinin halk bilimi bakış açısıyla çözümlenmesi, kültürel anlam üretiminin arkeolojisini mümkün kılmaktadır.

Kaynaklar

- Bayat, F. (2007). *Mitolojiye giriş*. Ötüken.
- Çetiner, M. ve İlden, S. (2024). Türk mitolojisinde balık. *Arteoloji Dergisi*, 3 (2), 1-23.
- Çoruhlu, Y. (2010). *Türk mitolojisinin ana hatları*. Kabalıcı.
- Gökgül, G. (2024). Mevlevi giysilerinde sembolik anlamlar. *Bozok Sosyal Bilimler Dergisi*, 3 (1), 19-35.
- İmanov, A. (2021). *Mitoloji ve modern dünya halklarının kültüründeki "kurt" imgesinin rolü ve işlevi ile dünya sinema filmlerindeki kurt imgesinin karşılaştırılması*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi.
- Kaya, Ö. B. (2022). *Dinî sembollerin sosyolojik analizi: İslamcı dergilerdeki Ayasofya örneği*. Bursa Uludağ Üniversitesi.
- Kayabaşı, R. G. ve Çini, Ö. (2024). Hayvan kültü bağlamında Türk mitolojisinde kurbağa. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 17 (46), 635-654.
- Laroche, E. (2000). Hayvanlar. Hitit Anadolu'sunda hayvanbiçimcilik. *Antik Dünya ve Geleneksel Topumlarda Dinler ve Mitoloji Sözlüğü*. (Yöneten: Y. Bonnefoy). I. Cilt, 375-377.
- Roux, J. P. (2000). Hayvanlar. Türk ve Moğol dinlerinde öncelikleri. Kavimsel mitler ve av ritleri. *antik dünya ve geleneksel toplumlarda dinler ve mitoloji sözlüğü*. (Yöneten: Y. Bonnefoy). I. Cilt, s. 377-381.
- Roux, J. P. (2005). *Orta Asya'da kutsal bitkiler ve hayvanlar*. Kabalıcı.

- Sever, M. (1999). Türk mitolojisinde kuşlar. *Milli Folklor*, (42), 83-88.
- Seyidoğlu, B. (1975). *Erzurum halk masalları üzerinde araştırmalar-Metinler ve açıklamalar*. Atatürk Üniversitesi.
- Yıldız, Ş. N. (2011). *Türk halk anlatılarında hayvan motifleri*. Yüksek Lisans Tezi. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yılmaz Yeşildal, Ü. (2015). *Mitten destana destandan türküye Anadolu sahası Türk folklorunda geyik*. Kömen.

FİNANS: Bu çalışmanın yürütülmesinde herhangi bir finansal destek alınmamıştır. ÇIKAR

ÇATIŞMASI BEYANI: Yazarlar, bu çalışmayı etkileyebilecek finansal çıkarlar veya kişisel ilişkiler olmadığını beyan eder.

YAZAR KATKILARI: Yazar, makalenin tümünü katkılarıyla oluşturmuştur.

ETİK ONAY BEYANI: Bu çalışmada Yerel Etik Kurul Onayına gerek duyulmamıştır.

VERİ KULLANILABİLİRLİK BEYANI: Bu çalışmada kullanılan verilere yazardan talep üzerine erişilebilir.

FINANCE: No financial support was received for the conduct of this study.

CONFLICT OF INTEREST STATEMENT: The authors declare that there are no financial interests or personal relationships that may influence this study.

AUTHOR CONTRIBUTIONS: The author has contributed to the manuscript in its entirety.

ETHICAL APPROVAL STATEMENT: Local Ethics Committee Approval was not required for this study.

DATA AVAILABILITY STATEMENT: The data used in this study are available upon request from the author.

Bu eser Creative Commons Atıf 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.

(This work is licensed under a Creative Commons NonCommercial license Attribution International License).